تيانشان قاراۋلى

كەرقۇلاننىڭ كۈزەتشىسى: كەرقۇلانمەن سەرىك بولعان 19 جىل

□ **شينحۋا اگەنتتىگىنىڭ تىلشىلەرى چۇي يانحان، جاڭ شياۋلۇڭ، جاڭ شياۋچىڭ**

قارا كۈزىلدىرىك تاققان، بەيسبول باس كيمىن كيگەن، تەرىسى كۈنگە كۈيگەن، قاشاندا ۋازىل ـ قالجىڭ‌ـ ما جانى جاقىن ـــ پرجەۋالسكي جىلقىسى‌ـ مەن 19 جىلدى بىرگە وتكەرگەن ادەب‌ـ يەت جوڭعار ويپاتىنداعى باتىس بولىك‌ـ تىڭ سيرشىسىنان اۋمايدى.

اۋماعى 10 مىڭ شارشى كيلو‌ـ مەتردەن اسا تىن شينجياڭ قاراماي‌لى تاۋىنداعى تۇياقتى جابايى حايۋاناتتار جاراتىلىستىق قورىعىندا (قىسقاشا قا‌ـ راماي‌لى جاراتىلىستىق قورىعى دەلىنە‌ـ دى) 39 جاستاعى ول جاپان دالانىڭ كۇزەتشىسىندەي، دۇنيە جۇزىندەگى بىردەن ـ ءبىر جابايى جىلقى ءناسى‌ـ لى ـــ پرجەۋالسكي جىلقىسىن كۇن ساناپ كۇزەتىپ كەلدى.

"الىس تۇىس اعايىم شەتەلدە قىزمەت تەكسەرگەندە قورادا باعىلعان پرجەۋالسكي جىلقىسىن كورگەن ەكەن. سول كەزدە پرجەۋالسكي جىلـ قىسى ول كىسىنى مۇرنىمەن يىسكەپ، جەڭىنە ۇيكەلگەندە ونىڭ جۇرەگى سىزداپ سالا بەرىپتى. اعايىم بۇل ءبىزدىڭ ەلىمىزدەن تاراعان جىلقى، مەكەننە ورالۋعا ءتيىستى دەگەن بولاتىن، بۇل ءسوز قازىرگە دەيىن سانام‌ـ دا ساقتالىپ كەلەدى"، ـ دەدى ادەبيەت قاتاڭ تۇردە.

پرجەۋالسكي جىلقىسى شينجياڭنىڭ جوڭعار ويپاتىنان تارال‌ـ عان، بۇرىندارى اۋلاۋ جانە ورتا ماسە‌ـ لەسى سەبەپتى ءبىر مەزگىل تۇقىمى قۇ‌ـ رىعان. وسى اڭدى قۇتقارۋ ءۇشىن، ەلە‌ـ مىز 1985 ـ جىلدان باستاپ ارت ـ ارتە‌ـ نان شەتەلدەن پرجەۋالسكي جىلقىسىن ەنگىزدى ءارى شينجياڭ كەرقۇلان كوبەيتۋ ـ زەرتتەۋ ورتالعىندا قورعاۋ‌ـ عا الىپ، كوبەيتىپ جانە تابيعاتقا قويا بەردى.

2001 ـ جىلى ادەبيەت ارماندا‌ـ نىنداي وسى ارعا كەلىپ قىزمەت ىسـ تەدى. سول كەزدە كەرقۇلاننىڭ سانى كوپ ەمەس، كەرقۇلان مەكەننە ورال‌ـ عانىن كەيىن العاش رەت دالاعا قويا بەرۋ دە كوپ ۇزاماي جۇرگىزىلدى، كوپشىلىك كەرقۇلانعا ايرىقشا كوڭىل ءبولدى. سول جىلدا ردى ەسكە العا‌ـ دا، ول تەبىرەنە: "ءاربىر كەرقۇلان‌ـ نىڭ بارىندە ءنومىر بار، ءبىزدىڭ قىزمەت كۇندەلىگىمىزگە ءاربىر كەر‌ـ قۇلاننىڭ ساعات نەشەدە ءشوپ جە‌ـ گەندىگى، قانشالىق جەگەندىگى، ساعات نەشەدە نەسەپ شىعارعاندىعى، ساعات نەشەدە ۇيقتاعاندىعى ايقىن ەستەلىككە الىنعان. كەرقۇلان قۇلىندا‌ـ عاندا ات قوراسىنىڭ سىرتىندا تاۋلىك بويى كۇزەتتە تۇرامىز".

كوبەيتۋ ورتالعىنداعى كەرقۇلان‌ـ دار ۇلكەيگەننەن كەيىن قاراماي‌لى تاۋى جاراتىلىستىق قورىعىندا دالاعا قويا بەرىلىپ، ولاردىڭ تابيعاتتا تاعە‌ـ لمعىن بارىنشا قالپىنا كەلتىرۋگە مۇم‌ـ كىندىك جاسالدى.

2005 ـ جىلى وسى جاس "باتىس بولىك سيرشىسى" كەرقۇلان‌ـ نىڭ نزىمەن قاراماي‌لى تاۋى جاراتىلىس‌ـ تىق قورىعىنا كەلىپ دالادان كۇزەتۋ قىزمەتىمەن شۇعىلدانىدى. "سول كەزدە كەر دالادا جورتقان كەرقۇلان عانا ەركىن بولادى، سول ارا عانا ولاردىڭ مەكەنى دەپ سەزىندىم، مەن دە ولارمەن بىرگە كەڭ دالاعا بارۋدى ويلادىم".

دالادان كۇزەتۋ كوبەيتۋ ورتالە‌ـ عىنداعى قىزمەتتەن استە جەڭىل ەمەس. باستاپتا ادەبيەت كەرقۇلان‌ـ نىڭ تابيعاتىنا قانىق ەمەس ەدى، 8 دە 9 ساعات جۇرسە دە ءبىر كەرقۇلاندى كەزدەستىرە المايتىن، "قورىقتا الابوتا كوپ وسەتىن، تو‌ـ بەشكتەر كوپ، اۋتوكولىكپەن جۇرگەندە قاتتى تەربەلەتىن، مەن ۇنەمى ىرعالىپ باسىم اينالىپ، كوزىم قاراۋىتاتىن، اۋەلى، قۇسقىم كەلەتىن. ءبىراق قازىر ادەتتەنىپ قالدىم، اينالما رەلىستى پويەزعا وتىرعاندايا سەزىنەمىن"، ـ دەدى ول كۇلىم‌ـ سىرەي.

بىرتە ـ بىرتە كەرقۇلان قاي ۋا‌ـ قىتتا سۋ ىشەدى، كۇن ىسىعاندا قايدا بولادى، بوران سوققاندا قايدا ىقتاي‌ـ دى... وسىنىڭ ءبارىن ادەبيەت كو‌ـ كەينە مىقتاپ ساقتاپ الدى. ول ۇنەمى جالعىز ءوزى جوتادا وتىرىپ، كەرقۇلاننىڭ ءشوپ جەۋىن، سۋ ءىشۋىن، ويناقتاعانىن ءۇنسىز كورىپ وتىرادى. 10 نەشە جىل بويى كەرقۇ‌ـ لاندى كۇزەتۋ بارىسىندا ول كەرقۇلاننىڭ رۋحانى الەمىنە ەنگەن‌ـ دەي بولدى.

كەرقۇلانمەن سەرىك بولعان جىلدارداعى ادەبيەتتىڭ حايۋاناتتارعا ماما‌ـ لە جاساۋ تۇرعىسىندا دا وزگەرىس پايدا بولدى. ول بىلاي دەدى: "دالاعا كۇزەتۋگە شىققانىمىزدا، كەرقۇلان ۇيىرىنە جاقىنداساڭىز ايعە‌ـ رى العا شعىپ بىەلەرىن، قۇلىنداريىن قورعاپ، قىراعىلىقپەن بىزدەن كۇز الماي تەسىلىپ قاراپ تۇرادى. ونىڭ نە ىستەپ جۇرگەنىن بۇرىن ءجون ويىممەن عانا ءبىلۋشى ەدىم، ءوزىم بالا سۇيگەننەن كەيىن جۇرەگىممەن سەزىنەتىن بولدىم".

ادەبيەتتىڭ 2 قىزى بار، دالادان كۇزەتۋ قىزمەتى سەبەپتى ول وتباسىنداعىلارمەن ۇزاق ۋاقىت بىرگە تۇرۋعا شاراسىز ەدى. وسى جىلدارداى ەسكە العاندا، ونىڭ كوڭىل كۇيى تولقىپ ءتۇستى، "كەي كەزدەرى مەن كەرقۇلانعا سۇيىنە قارايمىن، قۇلىندا‌ـ رى قاجەت ەتكەن كەزدە العا شعىپ ولاردى قورعاپ تۇرادى... بۇل ارا‌ـ دان كەتىپ، بالالاردىڭ جانىندا بولاتىن قىزمەت تابۋدى دا ويلادىم، الايدا اقىر ـ ايعاى كەرقۇلاندى قيا الـ مادىم، ولار ماعان 19 جىل سەرىك بولعان كونەكوز دوستارىمداي، مەنىڭ ومىرىمەن ويىپ ورىن الدى".

2005 ـ جىلى وسى كەرقۇلاننىڭ كۇزەتشىسى قاراماي‌لى تاۋى جاراتىلىس‌ـ تىق قورىعىنا بارعاندا، دالاعا قويا بە‌ـ رىلگەن پرجەۋالسكي جىلقىسى 50 نەشە بولاتىن، 2019 ـ جىلعا جەتكەندە قورىقتاعى كەرقۇلاننىڭ سانى 240قا جەتتى.

(شينحۋا اگەنتتىگىنىڭ 6 ـ ايدىك 14 ـ كۈنى ۇرىمجىدەن بەرگەن حاباري)

كەدەيلىكتەن ارىلتۇدان قامال الۋ شەشۇشى شايقاسىنىڭ شەشۇشى جەڭىسىنە قول جەتكىزدىك

6 ـ ايدىك 4 ـ كۇنى جاپپار قادىر مەن ايەلى شىلان اعاشىن بۇتاقتاۋدا.

شىلان اتىزىندا كىرىستەرىن ارتىسۇرەمەن قاربالاس

□ **سۇرەتتەن ءتۇسىرىپ، حابارىن جازعان گازەتىمىزدىڭ جالپىلىق اقپارات قۇرالـ داري ءتىلشىسى حان لياڭ، ەرىكتى ءتىلشى سۇن حاينا**

6 ـ ايدىك 1 ـ كۇنى جاپپار قادىر مەن ايەلى بالالارىنا جاڭا كيىم ساتىپ الۋدا.

6 ـ ايدىك 4 ـ كۇنى جاپپار قادىر مەن ايەلى قول تەلەفوننىڭ بەينە ەكرانىندا وتباسىنداعىلارمەن سويلەستى.

6 ـ ايدىك 3 ـ كۇنى جاپپار قادىر مەن ايەلى تاڭەرتەڭ ەرتە شىلان ەگىمـ شىلىگى بازاسىنا كەلىپ، ءبىر كۇنگى جۇمىستارىن باستادى. "قازىر كۇن ءبىر‌ـ شاما ىستىق، ءبىز تاڭەرتەڭ ساعات 8دە اتىزعا كەلىپ ەڭبەك ىستەيمىز، تۇستەن كەيىن ەرتەرەك قايتىپ دەمالۋىمىزعا بولادى"، ـ دەدى جاپپار بۇتاقتاردى بۇتاقتاي تۇرىپ تىلشىگە.

2018 ـ جىلدىڭ باسىندا قاراقاش اۋدانىنىڭ ەگىنشىسى جاپپار مەن 100گە جۋىق اۋىلداسى چارقىلىق اۋدانى ۋاششە‌ـ رى قالاشعى چيانگدوۋ شىلان كاسىبى جارنا شەكتى سەرىكتەستىگىنىڭ شىلان ەگىمشىلىگى بازاسىنا كەلىپ جۇمىس ىستەيدى.

"كەلىنشەگىمىز ەكەۋىمىزدىڭ بۇل جەردە جۇمىس ىستەگەنىمىزگە 3 جىلعا تايادى، ايىنا ەكەۋىمىز 8000 يۋاننىڭ ۇستىندە كىرىس كىرگىزەمىز، بىلتىر مەن بانجاڭ بولدىم. بۇل جەردە جۇمىس ىستەپ كىرىسىمدى ارتتىرىپ قانا قالماستان، تاعى كوپتەگەن تەحنيكا ۇيرەندىم"، ـ دەدى جاپپار.

چارقىلىق اۋدانى چيانگدوۋ شىلان جارنا شەكتى سەرىكتەستىگىنىڭ باس ديرەكتورى جوۋ جيميڭ بىلاي دەدى: "كەدەيلىك‌ـ تەن ارىلتۇدان قامال الۋعا دەم بەرۋ ءۇشىن، ءبىز ءار جىلى حوتان ايماعىنان ارتىق ەڭبەككۇشتەردى كاسىپورىنعا جۇمىسقا قابىلـ دايمىز، ولاردىڭ ءاربىرى اي سايىن 4000 يۋاننىڭ ۇستىندە كىرىس كىرگىزەدى".

جۋىق جىلدارداعى بەرى چارقىلىق اۋدانى ءتۇرلى جۇمىستاندىرۋ ساياساتىن مۇقيات تىياناقتاندىرىپ، كاسىپورىنداردىڭ حوتان ايماعـ نان ءتىپتى دە كوپ ارتىق ەڭبەككۇشتەردى باسقا سالاعا ويستىرىپ جۇمىستاندىرۋعا باۋراۋدىن جەبەدى. بيىل حوتان ايماعىنان 309 ارتىق ەڭـ بەككۇشتى جۇمىستاندىردىق، ولاردىڭ اراسىندا قينىشىلىعى بار وتباسىلاردان كەلگەندەرى 80%تەن استامىن يەلەيدى، ەكى جەردىڭ ارالاسۋىن، ىشتەسۋىن، توعىسۋىن كۇشەيتۋگە، وڭىرلىك سەلبەستىك بويىنشا كەدەي‌ـ لەردى سۇيەمەلدەۋدى كەڭەيتۋدە، كەدەيلىكتەن ارىلتۇدان قامال الۋعا دەم بەرۋدە بەلسەندى رول اتقاردى.

سۇرەتتەر سويلەيدى

رايونىمىز اۋىل ـ قىستاقتاردا اۋىز سۋ حاۋىپسىزدىگىن قامتاماسىز ەتۋ دەڭگەيىن ءۇرتىس جوعارىلاتتى

(باسى 1 ـ بەتتە)

سۋ ساپاسى، سۋ مولشەرى، قولايلىلىق دەڭگەيى، سۋمەن قامداۋعا كەپىلدىك ەتۋ سالىستىرماسى سياقتى 4 جاقتان اۋىل ـ قىستاقتاردا ادام مەن مالدىڭ اۋىز سۋ، سۋات ساپاسىن جان ـ جاقتى جوعارىلاتىپ، اۋىل ـ قىستاقتاردا اۋىز سۋ حاۋىپسىزدىگىن قامتاماسىز ەتۋ دەڭ‌ـ گەيىن ۇزدىكسىز جوعارىلاتتى.

كەرىا اۋدانى ويتوعىراق اۋىلى يەسىۇلعۇن قىستاعىنىڭ كىرەر اۋزىندا كەرەكسىز ەتىلگەن ءبىر كولشىك بار. 77 جاستاعى قىستاق تۇرعىنى ابىلەز ءماتنيازدىڭ ورتا جاس كەزىندەن بۇرىنـ عى ەڭ ماڭىزدى ەستەلىكتەرىنىڭ ءبىرى كولشىك پەن ءۇيىنىڭ اراسىندا ايالسىز سابىلعان كەزدەرى. ونىڭ جاس كە‌ـ زىندە سۋ تاسىتىن وجاۋقاباعى قازىرگە دەيىن ۇيىندە ساقتاۋلى. بۇگىندەرى ابىلەز‌ـ دىڭ اۋلاسىنا قۇبىر سۋى جەتكىزىلگەن، سۋدان پايدالانۋ ەرەكشە قولايلى بولدى. اۋ‌ـ لاداعى، دارەتحانا داعى، اسحانا داعى 3 شۇمەك كەرىا اۋدانىندا اۋىل ـ قىستاق اۋلا‌ـ سندا ولشەمدى جابدىقتا اينالدى.

1991 ـ جىلى العاشقى ماشينالى سىپىرىك باقىلاۋ ـ باسقارۋ جاۋاپكەرشىلـ گىن جانە سۋمەن قامداۋ ورنىنداري اينا‌ـ لمدى باسقارۋ جاۋاپكەرشىلگىن جالپى بەتتىك تىياناقتاندىرىپ، كەدەي حالقىنىڭ اۋىز سۋ حاۋىپسىزدىگىندەگى ولقىلىقتى تولقىتادى.

"بۇرىندارى سۋ جەتكىزىلمەدى، كەدەيلىكتەن ارىلۋ شىنىمەن قيىن بولاتىن. سۋ بولماسا، اۋىل شارۋاشـ لىق ءوندىرىسى شەكتەمەگە ۇشىراپ قالماستان، بۇكىل وتباسىنداعىلار تاعى سۋ اكەلۋ ءۇشىن قاربالاستىقتا تۇسە‌ـ تىن، ءوندىرىستى كۇشەيتۋ، كىرىستى جوعارىلاتۋ جاعىنا بۇكىل زەيىن ـ زەردەسىن اۋدارۋعا مۇلدە امالسىز ەدى". شەرىا اۋدانى بوستان اۋىلى دۇڭباق قىستاعىنىڭ تۇرعىنى ماتكەرىم يمىن بىلاي دەدى: "سۋ بولعانىنان كەيىن، ءوز اۋلامدا ەگىنشىلىكپەن، با‌ـ عىمشىلىقپەن شۇعىلدانىپ، كىرىستى ارتتىرۋىما بولادى، ءار جىلى كوكونىس ەگۋدىڭ وزىنەن 1000 يۋاننىڭ ۇسـ تىندەگى شىعىندى ۇنەمدەيتىن بولدىم".

قۇدىق قازىلعاننان باستاپ، يەسىۇلعۇن قىستاعىنىڭ اۋىز سۋ حاۋىپسىزدىگى ين‌ـ جەنەرياسىنىڭ دەڭگەيى ۇزدىكسىز جو‌ـ عارىلادى، سۋمەن قامداۋ جىلدان ـ جىلعا ورنىقتى بولدى، سۋ ساپاسى دا بارعان سايىن جاقسارادى. 2019 ـ جىلى دەڭگەيى جوعارىلاتىلعان شىت جاڭا سۋ زاۋودى سالىنىپ وندىرىسكە قوسـ لىپ، كۇنىنە 160 نەشە تەكشەمەترلىك حاۋىپسىز اۋىز سۋمەن قامداپ، قىستاق تۇرعندارىنىڭ اۋىز سۋ حاۋىپسىزدىگى ولشەمى تاعى دا جوعارىلادى. "ءبىز سۋ زاۋودىن جاڭادان سالىپ قالماس‌ـ تان، تاعى كوپتەگەن جەرلەردە بۇرىنـ عى بار سۋ زاۋودىنىڭ سۋمەن قامداۋ ولشەمىن بەكەمەدەدىك، دارەجەسىن جوعارىلاتتىق، اسىرەسە، وڭتۇستىك شينجياڭدا وسىلاي بولدى"، ـ دەدى جاڭ يۋن.

ءار دارەجەلى ۇكىمەتتەر جەرگە‌ـ لىكتى ۇكىمەتتەردىڭ نەگىزگى تۇلعالىق جاۋاپكەرشىلگىن، سۋ اكىمشىلىك باسقارۋ تاراۋلارى سياقتى تاراۋلار كا‌ـ تىڭ زاڭىپاس نسانداريىنا بەلسەنە قول جەت‌ـ كىزىپ، اۋىل شارۋاشىلىعى ونىمدەرىن وڭدەۋ باقشا اۋماقتارىنان ءبىر توبىنىڭ جاڭادان قۇرىلۋىنا قولداۋ كورسەتىپ، ايماق، وبلىس، قالالاردى وڭىرلىك اۋىل شارۋاشىلىعى ونىمدەرىن وڭدەۋ باقشالا‌ـ رىن قۇرۋعا جەتەكتەپ، ايماق ـ وبلىس ـ قالا، اۋدان ـ قالا ـ رايون سىندى 2 دارە‌ـ جەلى اۋىل شارۋاشىلىعى ونىمدەرىن وڭدەۋ باقشاسى جۇيەسىن قالىپتاستىرادى؛ "باقشا اۋماعى + بازا + شارۋالار"، "باقشا اۋماعى + زات جەتكىزۋ + ەلەكتـ رۋندى ساۋدا" ۇلگىلەرىن دامىتۋعا قولداۋ كورسەتىپ، سورت جەتىلدىرۋدى، شىكىزات بازاسىن، وڭدەۋ ـ كادەگە جا‌ـ راتۋدى، وسى زامانعى زات جەتكىزۋدى، ساۋدالاۋ تۇعىرىن ءبىر تۇلعادا شوعىرلاندىرعان اۋىل شارۋاشىلىعى ونىمدەرىن وڭدەۋ باقشا اۋماقتارىن قالىپتاستىرىپ، كاسىپ سالاسىن بىتىراندى ورنالاسۋدان توپتالا، شوعىرلانا دامۋعا بۇرىلىس جا‌ـ ساۋعا جەتەكتەيدى ەكەن.

(باسى 1 ـ بەتتە)

ءاربىر نىسانعا ورتالىق قارجىسىنان 10 ميللىون يۋان ءوتىنىش ەتىلىپ، ءجۇزىم، بادام، ءپايزاۋات قاۋىنى سياقتى ەرەكشە كاسىپ سالالارىن ءتۇيىندى تۇردە ارقاۋ ەتىپ، بايلىق فاكتورلارىن شوعىرلاندىرىپ، ءوندىرىس بازاسى، قويمادا جاڭا كۇيدە ساقتاۋ، وڭدەۋ ـ ساۋدالاۋ سياقتى قۇرىلعى ـ جابدىقتاردىڭ دەڭگەيىن كۇش سالا جوعارىلاتىپ، ۇلگى كورسەتۋ ارقىلى اۋىل ـ قىستاق كاسىپ سالاسىن تيىن وزگەرتۋگە، دارەجەسىن جوعارىلاتۋعا جەتەكتەيدى ەكەن.

كاسىپ سالاسىن جەتىلدىرۋ جانە قۇرۋ جاعىندا بيىل بۇكىل رايونىمىز كورلا المۇرتى، شينجياڭ جۇقا قابىقتى جاڭعاعى سىندى 2 باسىمدىقتا يە، ەرەكشە كاسىپ سالاسى شوعىرى قۇرىلىس نسانىنا بەلسەنە قول جەتكىزىپ، اۋىل ـ قىستاق كاسىپ سالاسىنىڭ "جەلسىن" قالىپتاستىرماق. كەزەكتە 2 كاسىپ سالاسى شوعىرى قۇرد‌ـ لىس نسانى اۋىل شارۋاشىلىعى جانە اۋىل ـ قىستاق مينيسترلىگىنىڭ بەكىتۋىنەن وتكەن. الداعى 3 جىلدا ءار شوعىردىڭ قۇ‌ـ رىلىس نسانى ورتالىقتىڭ قارجىسىنان جىل سايىن 100 ميللىون يۋانعا قول جەت‌ـ كىزىپ، بايلىق شوعىرلانعان اۋماق پەن زات جەتكىزۋ ءتۇيىنىن وزەك ەتىپ، كاسىپ سالاسىنىڭ الدىعا جانە كەيىنگە قاراي ۇزارتۋ، كولدەنەڭ باعىتتا سايـ كەسۋ، بازارمەن جالعاسۋ، فاكتورمەن ۇشتاسۋ جەبەپ، وڭتۇستىك شينجياڭنىڭ تارىم ويپاتى تۇڭعىرەگىندەگى جاڭعاق كاسىپ سالاسىندا باسىمدىعى بار 7 اۋماقتى نەگىز ەتكەن جاڭعاق كاسىپ سالاسى شوعـ رىن جانە كورلا قالاسىن وزەكتى اۋماق، اقسۋ قالاسىن ۇلگى اۋماق، لوپنۇر اۋدانى، بۇگۇر اۋدانى، كۇشار قالاسى، ونسۋ اۋدانى قاتارلى 4 اۋداندى نقپال كولەمىندەگى اۋماق ەتكەن كورلا المۇرت كاسىپ سالاسى شوعىرىن جەتىلدىرەدى ەكەن.

تانىستىرۋعا نەگىزدەلگەندە، كەلەسى قادامدا رايونىمىزدىڭ اۋىل شارۋاشىلىعى جانە اۋىل ـ قىستاق تاراۋلارى مەملەكەت‌ـ